

KIRIM-TATAR ATASÖZLERİNİN SENTAKSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Mevlüt GÜLTEKİN**

ÖZET

Kırım-Tatar Türklerinin çoğu, bugün Ukrayna'ya bağlı Kırım ile Özbekistan, Türkiye ve Romanya'da yaşamaktadır. Türk dilinin Kuzeybatı (Kıpçak) grubuna giren Kırım-Tatar Türkçesi, 19. yüzyılda edebî dil olmuş ve 1920'lerde ise standartlaşmıştır. Kırım-Tatar atasözlerinin cümle bilgisi yönünden incelendiği bu çalışmada *Kırım-Tatar Atasözleri* adlı eserden seçilen 168 atasözü cümle bilgisi yönünden ele alınmıştır. Cümle yapıları itibarıyla atasözleri, I. Basit, II. Birleşik, 1. Sıralı, 2. Şart, 3. İç içe ve 4. Girişik cümle, III. Karmaşık cümle yapısındaki atasözleri olarak tasnif edilmek suretiyle incelenmiştir. Basit cümle yapısındaki atasözleri (1-23)¹, yüklemelerinin türüne göre fiil cümleleri, isim cümleleri; anlamlarına göre olumlu, olumsuz ve emir cümleleri olarak gözden geçirilmiştir. Önemli bir bölümü sıralı cümle yapısı gösteren atasözleri (24-61) ise, bağlaçsız ve bağlaçlı sıralı cümleler olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Şartlı birleşik cümle yapısındaki atasözleri (62-83) de zarf tümleci, özne, nesne, yer tamlayıcısı vb. işlevli olanlar biçiminde ele alınmıştır. İç içe birleşik cümle yapısındaki atasözleri (84-96) ise iç cümlecğin temel cümledeki işlevi esas alınarak ele alınmıştır. Girişik cümle yapısındaki atasözleri (97-150) de: a. isim-fiillerle, b. sıfat-fiillerle, c. zarf-fiillerle kurulan girişik cümle yapısına sahip atasözleri olarak incelenmiştir ve bu yapıların katıldığı birleşik cümlelerdeki işlevlerine de işaret edilmiştir. Makalenin son bölümünde ise karmaşık cümle yapısındaki (151-168) atasözleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım-Tatar Türkçesi, atasözü, Kırım-Tatar Türkçesi cümle bilgisi, cümle yapısı, sentaks.

A SYNTACTIC STUDY ON THE CRIMEAN TATAR PROVERBS

ABSTRACT

Crimean Tatar Turks live today mainly in Crimea, Uzbekistan, Rumania and Turkey. Crimean Tatar belongs to the northwestern (Kipchak) group of Turkic languages. Crimean Tatar has become a

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, El-mek: mevlutgultekin@yahoo.com

¹Yay ayraç içindeki sayılar örnek olarak incelenen atasözü numaralarını göstermektedir.

written language in the 19th century and standardized in 1920's. In this article, we explored 168 Crimean Tatar proverbs selected from *Kırım-Tatar Atasözleri* regarding their sentence structure. The proverbs studied have been classified according to their sentence structure: I. simple, II. complex: 1. coordinated, 2. conditional, 3. proverbs presenting complex sentence structures with a direct quote, 4. proverbs presenting a subordinated sentence structure having infinitive verb forms such as infinitives, participials or gerundial forms, and III. proverbs having a mixed sentence structure. Simple sentences (1-23) have been classified according to their predicate as verbal sentences and nominal sentences etc. Compound sentences (24-61) have been divided in a. compound sentences without any conjunctions, b. compound sentences introduced by coordinating conjunctions. Conditional clauses (62-83) have been examined according to their functions as adverbials, object, subject, concessive clauses etc. Direct quotes (84-96) embedded in main sentences have been studied regarding their functions in the main clause. We studied subordinated clauses built by infinitive verb forms such as infinitives, participials or gerundials (97-150) and tried to determine their functions in the main sentences they take part in. Mixed sentences (151-168) are investigated at the last part of this study.

Key Words: Crimean Tatar, proverb, syntax of the Crimean Tatar, sentence structure, syntax.

GİRİŞ

Kırım-Tatar Türklerinden 350. 000 kadarı bugün Ukrayna'ya bağlı bir cumhuriyet olan Kırım'da yaşamaktadır. Bir o kadarı da eski Sovyetler Birliği döneminde sürgün edildikleri bölgelerde ve özellikle Özbekistan'da yaşamaktadır. Ayrıca Romanya, Türkiye ve başka ülkelerde yaşayan Kırım-Tatar Türkleri de vardır (krş. Yüksel 2007: 812-813, Tekin-Ölmez 2003:122-123).

Kırım-Tatar Türkçesi 19. yüzyılda yazı dili olmuş ve 1920'lerde ise merkez ağzına dayanan standart bir yazı dili haline gelmiştir (bkz. Yüksel 2005: 13, 20; Jankowski 1992: 453).

Türk dilinin sınıflandırılmasında genel olarak Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk dilleri içinde gösterilen (krş. Johanson 1998: 87, Sevortyan 1966: 234) Kırım-Tatar Türkçesi, çok geniş bir alanda konuşulmakla beraber konuşur sayısı bakımından, oldukça sınırlı bir Türk lehçesi durumundadır.

Bu çalışmada, Kırbaç (2012) tarafından yayımlanan *Kırım-Tatar Atasözleri* adlı eser taranarak elde edilen 168 atasözü tasnif edilmiş ve cümle bilgisi açısından incelenmiştir².

Bugüne kadar yapılan Kırım-Tatar Türkçesine dair sınırlı sayıdaki cümle bilgisi çalışmalarında bir birlik olmadığı görülmektedir. Görülebilen çalışmalardan, Sevortyan (1966:254-256) Kırım-Tatar Türkçesinde cümleleri:

1. Basit cümleler,
2. Birleşik cümleler:
  1. Sıralı cümleler:

² Kırım Tatar atasözleriyle ilgili yayınlar için bkz. Kırbaç 2012:27-29.

a. Bitimli sıralı cümleler

1. Bağlaçsız bitimli cümleler,
2. Bağlaçlı bitimli cümleler,
- b. Bitimsiz [-(I)p zarf-fiili ile kurulan] sıralı cümleler.

2. Bağlı cümleler:

- a) Yüklem ve özne yardımcı cümleleri,
- b) Nesne yardımcı cümleleri
- c) Niteleyici yardımcı cümleler,
- ç) Karşılaştırma yardımcı cümleleri,
- d) Zarf tümleci yardımcı cümleleri:
  1. Şartlı cümleler,
  2. Yetersiz şart cümlecikleri (*ustipitel'niya predlojeniya*),
  3. Durum, ölçü yardımcı cümleleri,
  4. Zaman yardımcı cümleleri,
  5. Amaç yardımcı cümleleri,
  6. Sebep-sonuç yardımcı cümleleri,
  7. Bağlantı ve ilişki biçiminde ele almıştır.

Savran (2003: 214-222) da Kırım-Tatar Türkçesindeki cümleleri, genel olarak basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümleler olarak dörde bölmüş, birleşik cümleleri ise a. şartlı birleşik cümleler, b. iç içe birleşik cümleler olarak; bağlı cümleleri ise *ki*'li bağlı cümleler ve diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümleler olarak ikiye ayırarak incelemektedir.

Kavitskaya (2010: 98-110) ise, cümleleri: 1. Basit cümleler 2. Birleşik cümleler: A. Sıralı cümleler, B. Bağlı cümleler: a. Bitimli bağlı cümleler, b. Bitimsiz bağlı cümleler, c. İlgi cümlecikleri ve ç. Zarf tümleci cümlecikleri, d. Şartlı birleşik cümleler olarak incelemektedir.

Bu çalışmada yukarıda zikredilen çalışmalar da dikkate alınarak Kırım-Tatar atasözlerinin cümle yapısı;

I. Basit cümle yapısındaki atasözleri.

II. Birleşik cümle yapısındaki atasözleri:

1. Sıralı cümle yapısındaki atasözleri:
  - a. Bağlaçsız Sıralı Cümle Yapısındaki Atasözleri
  - b. Bağlaçlı Sıralı Cümle Yapısındaki Atasözleri
2. Şartlı birleşik cümle yapısındaki atasözleri.
3. İç içe birleşik cümle yapısındaki atasözleri.
4. Girişik cümle yapısındaki atasözleri:
  - a. İsim-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri
  - b. Sıfat-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

c. Zarf-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri.

III. Karmaşık cümle yapısındaki atasözleri olmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir.

I. BASİT CÜMLE (*ADİY CUMLE*) YAPISINDAKİ ATASÖZLERİ

• Basit cümle yapısındaki atasözleri, genellikle, öznesi teklik 3. kişi olan, olumlu ya da olumsuz, bildirme kipinde, sadece bir yüklemle sahip ve içerisinde fiilimsi bulunmayan atasözleridir. Basit cümle yapısındaki Kırım-Tatar atasözleri, Türk dilinin genel cümle dizimine uygun olarak, yüklemnin cümle sonunda bulunduğu kurallı cümlelerden oluşurlar:

• (1.-6.) örnekler bildirme kipinde olan basit, olumlu, kurallı, fiil cümlesi yapısındadır:

(1) *Adamnuñ yamanı tuvgannı yamanlar*³. (KTA:27)

‘Adamın kötüsü akrabayı kötüler.’

(2) *Aç it qattı tışler*. (KTA:7)

‘Aç köpek kötü ısırır.’

(3) *Çirkin bala qomşuda ola*. (KTA:475)

‘Çirkin çocuk komşuda olsun.’

(4) *Dunya çalgısız da oynata*. (KTA:561)

‘Dünya çalgısız da oynatır.’

(5) *Adam işte sınalır*. (KTA:21)

‘Adam işte denenir.’

(6) *Aç tavuq tüşinde tarı korer*. (KTA:11)

‘Aç tavuk düşünde darı görür.’

• Fiil cümlelerinde olumsuzluk *-mA* eki ile kurulur. (7.-11.) örnekler; bildirme kipinde olan basit, olumsuz, kurallı, fiil cümlesi yapısındadır:

(7) *Aq urba kir kótermey*. (KTA:50)

‘Ak giysi kiri kaldırmaz.’

(8) *Aqıllı başta saç turmaz*. (KTA:70)

‘Akıllı başta saç durmaz.’

(9) *Açnuñ kózüne yuqu kirmez*. (KTA:18)

‘Açın gözüne uyku girmez.’

(10) *Accığa tatlı berilmez*. (KTA:3)

‘Acıya tatlı verilmez.’

(11) *Xırsızlıqnen sıçan bile toymağan*. (KTA:725)

³ Çalışmada çeviri yazı işaretleri olarak Kırbac (2012)³’in kullandığı işaretler korunmuş, sadece *ğ* yerine *q*, altı noktalı *v* yerine *w*, hırıltılı *h* yerine *x* kullanılmıştır.

‘Hırsızlıkla sıçan bile doymamış.’

- İsim cümleleri, yüklemeleri bir isim ya da isim soylu sözcükle ek fiilin çekimli biçiminden oluşan cümlelerdir. (12.–16.) örnekler; bildirme kipinde olan basit, kurallı ve olumlu isim cümlesidir:

(12) *Çoban öz evinin musafiridir.* (KTA:477)

‘Çoban kendi evinin misafiridir.’

(13) *Yalannın yolu kısqadır.* (KTA:1383)

‘Yalanın yolu kısadır.’

- İsim cümlelerinde *-Dir* bildirme eki (14.–16.) örneklerde olduğu gibi, bazen kullanılmaz:

(14) *Açniñ kózú aştá.* (KTA:17)

‘Açın gözü aştá.’

(15) *Aqıl aqıldan üstün.* (KTA:58)

‘Akıl akıldan üstündür’

(16) *Aq dost qara kún için.* (KTA:449)

‘İyi dost kara gün için.’

- İsim cümlelerinde olumsuzluk *yoq* (17.–18.) ya da *degil* (19.-20) kelimeleriyle kurulur:

(17) *Aqıldan artıq baylıq yoq.* (KTA:62)

‘Akıldan çok zenginlik yok.’

(18) *Anı yoqnın gamı yoq.* (KTA:1142)

‘Düşüncesi olmayanın gamı yok.’

(19) *Cesürge ölüm qorkunçlı degil.* (KTA:457)

‘Cesura ölüm korkunç gelmez.’

(20) *Zorluq xorluq degildir.* (KTA:1521)

‘Zorluk horluk değildir.’

- Az sayıdaki bazı atasözlerinin emir kipinde olduğu da görülmektedir. Aşağıdaki yüklemelerinin altı çizili (21.-23.) cümleler; basit, olumlu, emir cümlesi yapısındadır:

(21) *Sozúnın sabısı ol.* (KTA:1145)

‘Sözünün sahibi ol.’

(22) *Adamına kóre urba piç.* (KTA:23)

‘Adamına göre urba biç.’

(23) *Arqadaşın ózünden abadan olsun.* (KTA:160)

‘Arkadaşın senden zengin olsun.’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

II. BİRLEŞİK CÜMLE (MUREKKEP CUMLE) YAPISINDAKİ ATASÖZLERİ

Birleşik cümle yapısındaki atasözleri, birbiriyle denk dizilişteki en az iki cümlenin (sıralı cümle) ya da bir veya daha fazla yardımcı cümlecik ile bunların şeklen ve/veya anlamca bağlı oldukları bir temel cümlecikten (şartlı, iç içe, girişik cümle) oluşurlar.

1. Sıralı Cümle Yapısındaki Atasözleri

Sıralı cümle yapısındaki atasözleri, birbirlerine noktalama işaretleri ya da bağlaçlar yardımıyla bağlanmış iki veya daha fazla sayıdaki denk yapılı (bağımsız) cümlelerden oluşurlar. Bunlar, birbirlerine bağlanma biçimleri dikkate alınarak 1. Bağlaçsız sıralı cümle, 2. Bağlaçlı sıralı cümle olarak ikiye ayrılırlar:

a. Bağlaçsız sıralı cümle yapısındaki atasözleri

Bağlaçsız sıralı cümle yapısına sahip atasözleri, iki ya da daha fazla basit cümleden oluşurlar ve bu cümlelerin birbiriyle bağlanmasında herhangi bir bağlaç ya da bağlacımsı kelime değil, (24.–26.) örneklerde olduğu gibi, noktalama işaretleri kullanılır:

(24) *Accı ilac fayda ketirir, tatlı şarap zarar ketirir.* (KTA:2)

‘Acı ilaç fayda getirir, tatlı şarap zarar getirir.’

(25) *Aç qadrini toq bilmez, xasta qadrini sağ bilmez.* (KTA:8)

‘Aç kadrini tok bilmez, hasta kadrini sağlıklı bilmez.’

(26) *Ağır yükni at tartar, ağır işni er tartar.* (KTA:34)

‘Ağır yükü at çeker, ağır işi yiğit.’

- (27.-29.) örneklerdeki atasözleri sırasıyla 3, 4 ve 5 cümleden meydana gelmiştir:

(27) *Bal tatlı, baldan bala tatlı, baladan yuqu tatlı.* (KTA:275)

‘Bal tatlı, baldan çocuk tatlı, çocuktan uyku tatlı.’

(28) *Ağz bir, qulaq eki, eki dinle, bir sóyle.* (KTA:37)

‘Ağz bir, kulak ikidir; iki dinle, bir söyle.’

(29) *Ayınıqqa aytım, anladi bildi, sarğuşqa aytım, şaqıldadı, küldi.* (KTA:236)

‘Ayığa söyledim anladi, bildi. Sarhoşa söyledim, kahkaha attı, güldü.’

- Sıralı cümlelerde, birinci ve ikinci cümlenin yüklemelerinin aynı olması durumunda, tekrarı önlemek için, (30.–32.) örneklerde olduğu gibi, ikincinin yüklemine sık sık düştüğü görülmektedir:

(30) *Axmaq ózünü maqtar, budala qızını.* (KTA:48)

‘Ahmak kızını över, budala kızını.’

(31) *Aqacaq qan başta turmaz, çıqacaq can tenda.* (KTA:51)

‘Akacak kan başta durmaz, çıkacak can tende.’

(32) *Aqılıña aqıl qoş, açuvıña sabır.* (KTA:68)

‘Aklına akıl kat, öfkene sabır.’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

• Sıralı cümlelerde, birinci ve ikinci cümlenin yüklemelerinin aynı olması durumunda, tekrarı önlemek için, (33.-35.) örneklerde olduğu gibi, bazen de birinci cümlenin yüklemimin düştüğü görülmektedir:

(33) *Arslan izinden, yigit sózünden kaytmaz.* (KTA:163)

‘Arslan izinden, yiğit sözünden dönmez.’

(34) *Aş saibinen, gül yaprağinen yaraşır.* (KTA:172)

‘Yemek sahibiyle, gül yaprağıyla yaraşır.’

(35) *Tekeden süt, tenbelden iş qıdırma.* (KTA:1213)

‘Tekeden süt, tembelden iş arama.’

• (36.-37.) örneklerde olduğu gibi, aynı kökten olmakla birlikte, temel cümlecik yüklemelerinin, biri olumsuz, diğeri olumluysa, altı çizili yüklemelerde görüldüğü üzere, her iki yüklem de kullanılır:

(36) *Aqılsız ózú utanmaz, soyu utanır.* (KTA:75)

‘Akılsızın kendisi utanmaz, soyu utanır.’

(37) *Altmış yaştan sorama, altı yaştan sora.* (KTA:114)

‘Altmış yaşındakinden sorma, altı yaşındakinden sor.’

• Sıralı cümleyi oluşturan cümlelerde, yüklemden sonra başka unsurların geldiği devrik yapılar da görülebilir. Aşağıdaki (38.) sıralı cümlenin her iki cümlesinde de özneler; (39.) sıralı cümlenin ise her iki nesnesi, (40.-42.) sıralı cümlelerin yer tamlayıcısı ile (43.) sıralı cümlenin ise her iki zarf tümleci yüklemden sonra gelmiştir:

(38) *Qızğa kelir yüz kişi, alıp keter bir kişi.* (KTA:876)

‘Kıza gelir yüz kişi, alıp gider bir kişi.’

(39) *Al malnıñ eyisini, çekmezsiñ qaygısını.* (KTA:89)

‘Al malın iyisini, çekmezsın kaygısını.’

(40) *Qartlar kelsin aşqa, yaşlar kelsin işke.* (KTA:826)

‘Yaşlılar gelsin aşqa, gençler gelsin işe.’

(41) *Qorq aprelnin beşinden, ógúzni ayırır eşinden.* (KTA:910)

‘Kork nisanın beşinden, öküzü ayırır eşinden.’

(42) *Qorqma ölümünden, qork faydasız ómürden.* (KTA:9914)

‘Korkma ölümden, kork faydasız ömürden.’

(43) *Yaxşidan yaman doğar azmaq için, yamandan yaxşı doğar ozmaq için.* (KTA:1359)

‘İyiden kötü doğar azmak için, kötünden iyi doğar geçmek için.’

• (44) – (45.) örneklerde görüldüğü gibi, sıralı cümle, iki emir cümlesinden de oluşabilir:

(44) *Açqa qazan astırma, tonganğa ot yaqtırma.* (KTA:14)

‘Aça kazan astırma, üşüyene ateş yaktırma.’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

(45) *Bayğa inanma, suwğa tayanma.* (KTA:343)

‘Zengine inanma, suya dayanma.’

• (46) – (48.) örneklerde görüldüğü gibi, sıralı cümle yapısındaki atasözleri, iki isim cümlesinden de oluşabilir:

(46) *Alim olmaq qolay, adam olmaq qıyındır.* (KTA:103)

‘Âlim olmak kolay, adam olmak zordur.’

(47) *Açuw duşman, aqıl dost.* (KTA:19)

‘Öfke düşman, akıl dost.’

(48) *Adet qanun degildir, qanun qadar úkmí bar.* (KTA:28)

‘Âdet kanun değildir (ama) kanun kadar hükmü var.’

• Sıralı cümle, (49.) atasözü örneğinde görüldüğü gibi, soyu biçiminde de karşımıza çıkmaktadır:

(49) *Seniñ canıñ can da, meniñki patılcan mı?* (KTA:1107)

‘Senin canın can da benimki patılcan mı?’

• (50.–53.) örneklerde görüldüğü gibi, sıralı cümle yapısındaki bazı Kırım-Tatar atasözleri de eksiltili cümle yapısında olup yüklemeleri yoktur:

(50) *İt itke, it de quyruğuna.* (KTA:776)

‘İt ite, it de kuyruğuna.’

(51) *Aşına kore tabağı, işine kore tamağı.* (KTA:183)

‘Aşına göre tabağı, işine göre damağı.’

(52) *Ayvan qoqlaşıp, insan soraşıp.* (KTA:248)

‘Hayvan koklaşıp, insan selamlaşıp.’

(53) *Er kim iline, papiy gólüne.* (KTA:632)

‘Herkes yerine, ördek gölüne.’

b. Bağlaçlı sıralı cümle yapısındaki atasözleri

Çalışma kapsamındaki atasözlerinde bağlaçların az kullanıldığı görülmüştür. Çalışmadaki bağlaç içeren az sayıdaki atasözünde, Türkçe *da* bağlacının; Kırım-Tatar Türkçesine Arapçadan giren *amma* ya da *lakin* bağlacıyla Farsçadan giren ve ikili olarak kullanılan *ne ... ne ...* olumsuzluk bağlacının kullanıldığı tespit edilmiştir:

• (54.)–(55.) örnekler, iki cümleyi karşıtlık ilişkisiyle birbirine bağlayan *da* bağlacıyla kurulmuş sıralı cümlelerdir:

(54) *Az qap da, kop çayna.* (KTA:250)

‘Az al da çok çiğne.’

(55) *Tavşan dağğa kúsken de, dağñıñ haberí olmağan.* (KTA:1204)

‘Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

- (56.) örnekte *da* bağlacı iki cümleyi sıralama ilişkisiyle birbirine bağlamıştır:
(56) *Adamnı kuldürgen de til, kuydürgen de.* (KTA:24)
'Adamı güldüren de dil, yaktıran da.'
- (57.-58.) örnekler, iki cümleyi karşıtlık ilişkisiyle birbirine bağlayan *amma* bağlacıyla kurulmuş sıralı cümlelerdir:
(57) *Qaveniñ ózú qara amma, yüz ağartır.* (KTA:842)
'Kahvenin kendisi karadır ama yüz ağartır.'
(58) *Yaman ava yaxşı olur, amma yaman adam yaxşı olmaz.* (KTA:1387)
'Kötü hava iyi olur ama kötü adam iyi olmaz.'
- (59.-60.) örnekler, iki cümleyi karşıtlık ilişkisiyle birbirine bağlayan *lakin* bağlacıyla kurulmuş sıralı cümlelerdir:
(59) *Apaysız aqay ólmey, lakin raatlıq da kórmey.* (KTA:150)
'Karısız koca ölmez, lakin rahatlık da görmez.'
(60) *Fukaralık öldürmey lakin, küldürmey de.* (KTA:682)
'Fakirlik öldürmez, lâkin güldürmez de.'
- (61.) örnek, *ne ...ne* bağlacıyla bağlı, şekilce olumlu anlamca olumsuz sıralı cümledir:
(61) *Yaramaz kópek ne aşar, ne aşatır.* (KTA:1421)
'Yaramaz köpek ne yer ne yedirir.'

2. Şartlı Birleşik Cümle (Şart Cümlesi) Yapısındaki Atasözleri

Şartlı birleşik cümleler; bir temel cümle ile onu şart, zaman, özne, nesne vb. yönlerden tamamlayan bir ya da birden fazla şartlı yardımcı cümlecikten oluşurlar. Şartlı birleşik cümle yapısındaki atasözlerinde, yardımcı cümlecik konumundaki şart cümlesi, Türk Dilinin genel yapısına uygun olarak, temel cümlecikten önce gelir. Olumlu ya da olumsuz olabilen şart yardımcı cümlecigi, genellikle temel cümlecigin zarf tümleci olmakla birlikte, onun öznesi, nesnesi ya da yer tamlayıcısı, isim cümlelerinde ise yüklem ismi görevini de üstlenebilmektedir.

• (62.)-(65.) örneklerde de olduğu gibi, şartlı birleşik cümle yapısındaki atasözlerinde, şart cümlecigi çoğu kez teklik 2. kişi biçiminde çekimlidir. Aşağıdaki altı çizili şart cümlecikleri, kendilerinden sonra gelen temel cümlecigin **zarf tümleci** işlevindedir:

- (62) *Açuwlansañ, yerni tep.* (KTA:20)
'Öfkelenen yeri tep.'
- (63) *Ağzını yapsañ, burnı sóylenir.* (KTA:41)
'Ağzını kapatsan burnu söylenir.'
- (64) *Özüñe ısanmasañ, yolğa çıqma.* (KTA:1057)
'Kendine güvenmezsen yola çıkma.'
- (65) *Balasını ópsen, annesinin hatırını kazanırsın.* (KTA:302)
'Çocuğunu öpsen, annesinin hatırını kazanırsın.'

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

• Şart eki -sA'ya *da* edatının getirilmesiyle oluşan yetersiz şart cümlecikleri⁴ (İngilizce: *concessive clauses*, Rusça: *ustipitel'niya predlojeniya*), şart cümlecığının ifade ettiğı şarta rağmen temel cümlecik eyleminin gerçekleştiğini belirtir (66.-67.):

(66) *Ağızın tolu kan olsa da, düşmanın yanında tükürme.* (KTA:39)

‘Ağızın dolu kan olsa da düşmanın yanında tükürme.’

(67) *Başın kókke tiyse de, ayaqların yerededir.* (KTA:322)

‘Başın göğe değse de ayakların yerededir.’

• *DA* edatının kullanılmadığı, yani sadece şart eki -sA ile kurulmuş olan yetersiz şart cümlesi örneğı de (68) vardır:

(68) *Qaşqırnı ne qadar baqsan, o kene tavğa qarar.* (KTA:826)

‘Kurdu ne kadar beslesen o yine dağa bakar.’

• (69.-71.) örneklerde *kim* (69.), *ne* (70.) ya da *qaysı* ‘hangi’ (71.) soru zamirleriyle kurulmuş olan altı çizili şart cümlecikleri, temel cümlecığın **öznesi** işleviyle kullanılmıştır:

(69) *Açqa kim berse aş, o qardaş.* (KTA:15)

‘Aça kim verse aş, o kardeş.’

(70) *Ana babaya ne yapsan, aldına şu gelir.* (KTA:128)

‘Ana babaya ne yapsan önüne şu gelir.’

(71) *Beş parmağının qaysını tışlesen o ağırır.* (KTA:359)

‘Beş parmağının hangisini dişlersen o ağırır.’

• (72.) örnekte *ne* soru zamiriyle kurulmuş olan altı çizili şart cümlecığı, temel cümlecığın **nesnesi** işleviyle kullanılmıştır:

(72) *Bala ne korse, şunu yapar.* (KTA:283)

‘Çocuk ne görse onu yapar.’

• (73.) örnekte *kim* soru zamiriyle kurulmuş olan altı çizili şart cümlecığı, temel cümlecığın **nesnesi** olan *atını* kelimesinin **niteleyicisi** (sıfatı) olarak kullanılmıştır:

(73) *Kimnin arabasına minse, onun atını maqtay.* (KTA:886)

‘Kimin arabasına binse onun atını över.’

• *Qayaqqa* ‘nereye’ (74.), *ne yerge* ‘nereye’ (75.) soru zarflarıyla kurulmuş olan altı çizili şart cümlecikleri, (72.-73.) örneklerde, temel cümlecığın **yer tamlayıcısı** olarak kullanılmıştır:

(74) *Arabanın aldı qayaqqa ketse, artı da şu yaqqa keter.* (KTA:155)

‘Arabanın önü nereye giderse, arkası da oraya gider.’

(75) *Bir baş ne yerge olsa sığınır.* (KTA:373)

‘Bir baş nereye olsa sığar.’

⁴ İmer vd. (2011:313)’de madde başı olarak verilmeyen *concessive* karşılığı olarak dizinde *ödünleyici* kavramı önerilmiştir, biz *yetersiz şart cümlecığı* kavramını öneriyoruz.

(76.-77.) örneklerde, *neyer* ‘neresi’ (76.) ve *kim* (77.) soru zamirleriyle kurulmuş olan altı çizili şart cümlecikleri, temel cümlecğin **yüklem ismi** işleviyle kullanılmıştır:

(76) *Ne yerin ağırsa, canın şu yerde.* (KTA:981)

‘Neren ağrırsa, canın orada.’

(77) *Qızın kimni sevse, kiyevin q olur.* (KTA:879)

‘Kızın kimi sevse, damadın o olur.’

• Bazı atasözleri, üslup gereği, şartlı yan cümlecğin, temel cümlecikten sonra geldiği, (78.) örnekte olduğu gibi, devrik şartlı birleşik cümle biçimindedir:

(78) *Zenginlikten ne fayda muabbetlik olmasa.* (KTA:1517)

‘Zenginlikten ne fayda, muhabbetlik olmasa.’

• Şartlı birleşik cümle yapısındaki bazı atasözlerinde, (79.-80.) örneklerde olduğu gibi, üslup gereği, yan cümlecik ve temel cümlecik yüklemelerinin sonda bulunmadığı şartlı birleşik cümle biçimindedir:

(79) *Aman bolsa bu başım, kene çıkar bu saçım.* (KTA:117)

‘Aman olsa bu başım gene çıkar bu saçım.’

(80) *Yol bilmesen yolnu sora yurgenden, laf bilmesen lafnı sora bilgenden.* (KTA:1483)

‘Yol bilmiyorsan yolu sor yürüyenden, lâf bilmiyorsan lâfi sor bilenden.’

• Şartlı birleşik cümlelerde, (81.) örnekte olduğu gibi, temel cümlecik yüklemelinin düştüğü az sayıda eksiltili cümle yapısında atasözleri de vardır:

(81) *Torğay uçaşa topınen.* (KTA:1270)

‘Serçe uçaşa sürüsüyle (uçar).’

• Şartlı birleşik cümlelerde temel cümlecik yüklemeleri genellikle basit çekimli olmakla birlikte, seyrek olarak birleşik zaman çekimli atasözleriyle de karşılaşılmaktadır. (82.) örnekteki atasözünün temel cümlecği geniş zamanın hikâyesiyle çekimlidir:

(82) *Yaşlıqnın qadri bilinse, qartlıqnın şikayeti az olur edi.* (KTA:1436)

‘Gençliğin kadri bilinse, yaşlılığın şikâyeti az olurdu.’

• Teklik 3. kişi emir eki *-sIn*, (83.) örnekte olduğu gibi, bazen *-sA* şart ekinin işlevine benzer bir görevle kullanılmaktadır⁵:

(83) *Qızın güzel olsun, oğul tapılır.* (KTA:881)

‘Kızın güzel olursa, oğul bulunur.’

3. İç İçe Birleşik Cümle Yapısındaki Atasözleri

• İç içe birleşik cümleler, genellikle, kendisinden önce gelen ve başkasından aktarma bir yardımcı cümlecği kendisine nesne olarak alan ve temel cümlecği çoğunlukla *de-fiilinin* bitimli veya *dep* zarf-fiilli biçimi ile kurulan birleşik cümlelerdir. İç içe birleşik cümleler de, diğer cümle türleri gibi, olumlu ya da olumsuz olabilir.

⁵-*sIn* emir biçiminin şart işleviyle kullanılması Kırım Tatar Türkçesine has bir durum değildir. Bu biçimbirimin Özbekçede de benzer bir işlevle kullanıldığı bilinmektedir (bkz. Bodroglıgeti 2003:1256).

• (84.–89.) atasözlerinde altı çizili iç cümleler, bağlı oldukları, kendilerinden sonra gelen ve *de-* fiiliyle kurulan cümleciklerin nesnesi olarak kullanılmaktadır.

(84) *İstediğin olsa işin yarısı olğan demektir.* (KTA:745)

‘İstediğin olsa işin yarısı olmuş demektir.’

(85) *Afiyet olsun demeknen deñiz içilmez.* (KTA:30)

‘Afiyet olsun demekle deniz içilmez.’

(86) *Aldatam degen aldanır.* (KTA:92)

‘Aldatayım diyen, aldanır.’

(87) *Anbarña qoymayınca boğdayım bar deme.* (KTA:141)

‘Ambara koymayınca buğdayım var, deme.’

(88) *Arsızın betine tükürgenler de yağmur yaga degen.* (KTA:162)

‘Arsızın yüzüne tükürmüşler de yağmur yağıyor, demiş.’

(89) *Qalpaq al deseler, baş alma.* (KTA:800)

‘Kalpak al deseler baş alma.’

• (90). örnekte ise altı çizili iç cümleler, temel cümleciğin yer tamlayıcısı ile yüklemi arasına girmiştir:

(90) *Qatırğa:-Baban kim degenler, - at dayımdır, -degen.* (KTA:839)

‘Katora baban kim demişler, at dayımdır, demiş.’

• (91.) örnekte altı çizili iç cümleler, kendilerinden sonra gelen ve bağlı oldukları *degen* sıfat-fiilinin nesnesi olarak kullanılmakta, *degeni* de içine alan sıfat-fiil cümlecikleri ise, sırasıyla, temel cümleciklerin öznelere olan *ana* ya da *qoca* (baş) isimlerini nitelemektedir:

(91) *Al degen ana yoq, qoy degen qoca yoq.* (KTA:88)

‘Al diyen ana yok, bırak diyen koca yok.’

• (92.) – (94.) örneklerde altı çizili iç cümleler, kendilerinden sonra gelen ve tâbi oldukları, temel cümleciğin zarf tamlacı olan *dep* zarf-fiilinin nesnesi olarak kullanılmaktadır:

(92) *Etik kiydim dep, çarığının kóterip atma.* (KTA:667)

‘Çizme giydim deyip, çarığını çıkarıp atma.’

(93) *Atım bar dep atlanma, qadınım bar dep maqtanma.* (KTA:212)

‘Atım var deyip ata binme, kadını var deyip övünme.’

(94) *Barman dep okúrme, yoqman dep okúnme.* (KTA:315)

‘Varım deyip yaygara koparma, yokum deyip pişman olma.’

• (95.) örnekte ise iç cümle, yüklemine *ayt-* ‘demek, söylemek’ fiilinin oluşturduğu temel cümlecikten sonra gelmiştir:

(95) *Aytqanlar atalar: Qartlar sözünü tutmağan qatalar.* (KTA:243)

‘Söyleyenler atalar, yaşlılar sözlerini tutmayan şaşalar.’

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

- Nadiren, (96.) örnekte olduğu gibi, temel cümlecğin yüklemi olan *de-* fiili düşer:
(96) *Bayda olsa: -Xayırlı olsun! Fuqare de olsa: - Qaydan aldın?* (KTA:342)
'Zenginde olsa: Hayırlı olsun! Fakirde olsa: Nereden aldın?'

4. Girişik Cümle Yapısındaki Atasözleri

• Girişik cümleler, bitimsiz fiil biçimleri olan fiilimsilerle (isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil) kurulurlar. Fiilimsili cümlecik ya temel cümlecğin bir ögesi ya da bir ögesinin niteleyicisi olarak kullanılır⁶.

a. İsim-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri

• Kırım-Tatar Türkçesi Türkçesinde isim-fiilli girişik cümleler, *-mAK* (97.- 98.), *-mA* (98.), *-(I)ş* (100.) ya da *-(I)V* (99., 104. ve 106.) mastar ekli yapılar vasıtasıyla kurulur ve temel cümlecğin bir ögesi ya da bir ögesinin parçası olarak görev yaparlar.

• Altı çizili isim-fiilli cümlecikler, (97.-100.) örneklerde, özne olarak kullanılmışlardır.

(97) *Almaq qolay, bermek zordur.* (KTA:107)

'Almak kolay, vermek zordur.'

(98) *Er ağlamaqñ bir kúlmesi bar.* (KTA:608)

'Her ağlamanın bir gülmesi var.'

(99) *Tuwğan ayğa toqtaw yoq.* (KTA:1284)

'Doğan aya durma yok.'

(100) *Cesúrnín baqış, qorqaqñ qılıcından keskindir.* (KTA:458)

'Cesurun bakışı, korkağın kılıcından keskindir.'

• Altı çizili isim-fiilli cümlecik (101.) örnekte zarf tümleci olarak kullanılmışlardır:

(101) *Ağlamaqñ borc ódelmez.* (KTA:44)

'Ağlamakla borç ödenmez.'

• Altı çizili isim-fiilli cümlecikler (102-104.) örneklerde tamlayıcısı olarak kullanılmışlardır:

(102) *Almağa istesen, bermege alış.* (KTA:106)

'Almak istersen, vermeye alış.'

(103) *Alğan qol bermege de bilir.* (KTA:98)

'Alan el, vermeyi de bilir.'

(104) *Bir kere aldanuvda qabaat aldatqandadır, ekincide aldanandadır.* (KTA:382)

'Bir kez aldanmada suç aldatandadır, ikincide aldanandadır.'

• Altı çizili isim-fiilli cümlecikler (105-106.) örneklerde ise yüklem ismi olarak kullanılmışlardır.

⁶krş. Özkan-Sevinçli 2008: 168-169.

(105) *Dünyada en qıyın şey anlamağanga anlatmaqtır.* (KTA:564)

‘Dünyada en zor şey, anlamayana anlatmaktır.’

(106) *Yaman kûlkünün sonu ağlavdır.* (KTA:11392)

‘Çok gülmenin sonu, ağlamaktır.’

b. Sıfat-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri

• Sıfat-fiilli girişik cümlelerde, sıfat-fiil olarak en çok -GAN ekli biçimler (107-109) kullanılmakla beraber, seyrek olarak -Ar (110), -mAz (118-119), -(A/y)cAK (111-112)ekli sıfat-fiil yapıları da görülür. (107.-112.) örneklerde görülen sıfat-fiiller, isimlerin önünde, niteleyici (sıfat) olarak kullanılmışlardır:

(107) *Aldın çapqan at ozar.* (KTA:93)

‘Önden koşan at kazanır (geçer).’

(108) *Abdırğan at doqtırına çapat.* (KTA:1)

‘Ürken at doktoruna koşar.’

(109) *Afu etilgen duşman dost olmaz.* (KTA:31)

‘Affedilen düşman dost olmaz.’

(110) *Yaxşınıñ yatar vaqtı, yamannıñ qalqar vaqtı.* (KTA:1371)

‘İyinin yattığı vakit, kötünün kalktığı vakit.’

(111) *Alınacaq qız ay kórúnır, evi saray kórúnır.* (KTA:100)

‘Evlenecek kız ay görünür, evi saray görünür.’

(112) *Kóteralmaycaq yúknıñ astına kirme, beliñ sınar.* (KTA:919)

‘Kaldıramayacağın yükün altına girme, belin kırılır.’

• Sıfat-fiilli girişik cümlelerde, sıfat-fiil, Türkçede de olduğu gibi, başsız, yani isim olarak da kullanılabilir. Sıfat-fiilli cümlecik, (113.–115.) örneklerde, temel cümlecüğün **öznesi** olarak görev yapmaktadır:

(113) *Accını tatmağan, tatlınıñ qadrini bilmez.* (KTA:4)

‘Acıyı tatmayan, tatlının kadrini bilmez.’

(114) *Qadınıñ onğanı xazna, onmazı qaza.* (KTA:794)

‘Kadının beceriklisi, hazine, beceriksizi kaza.’

(115) *Canğa kelecek malğa kelsin* (KTA:445)

‘Cana gelecek, mala gelsin.’

• Sıfat-fiilli cümlecik, (116. – 118.) örneklerde, temel cümlecüğün **nesnesi** olarak görev yapmaktadır:

(116) *Ağızına tüşkenini yutmağa bil.* (KTA:40)

‘Ağızına düşeni yutmayı bil.’

(117) *Alğanını qaytarmağan qıdırğanını tapalmaz.* (KTA:99)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

‘Aldığını vermeyen, aradığını bulamaz.’

(118) *İş sevmezni el sevmez.* (KTA:7751)

‘İş sevmeyeni el sevmez.’

- Sıfat-fiilli cümlecik, (119. – 122.) örneklerde, temel cümlecüğün **yer tamlayıcısı** olarak görev yapmaktadır:

(119) *İş sevmezge it baqmaz.* (KTA:750)

‘İş sevmeze it bakmaz.’

(120) *Aytqanğa baqma, aytırğanga baq.* (KTA:242)

‘Söyleyene bakma, söyletene bak.’

(121) *Bir ağlağandan qorq, bir de külgenden.* (KTA:368)

‘Bir ağlayandan kork, bir de gülenden.’

(122) *Alışqan quturğandan beterdir.* (KTA:102)

‘Alışmış, kudurmuştan beterdir.’

- Sıfat-fiilli cümlecikler, (123. –124.) örneklerde temel cümlecüğün **yüklem ismi** olarak görev yapmaktadır:

(123) *At mingenniñ yar sevgenniñ.* (KTA:196)

‘At binenin, yar sevenindir.’

(124) *Bir kere aldanuvda qabaat aldatqandadır, ekincide aldanğandadır.* (KTA:382)

‘Bir kez aldanmada suç aldatandadır, ikincide aldanandadır.’

- -GAn ve -mAz ekli sıfat-fiiller, (125.-127.) örneklerde, temel cümlecüğün bir ögesi olarak değil de öznesi (125.-126.) olarak kullanılan **belirli isim tamlamasının tamlayanı**; (127.) atasözünde ise sıfat-fiilli cümlecik, temel cümlecüğün öznesi olan **belirli isim tamlamasının tamlananı** olarak kullanılmıştır:

(125) *Ağlağanniñ malı külgenge hayır etmez.* (KTA:42)

‘Ağlayanın malı gülene hayır etmez.’

(126) *Qadr bilmezniñ qadri yoq.* (KTA:795)

‘Kadir bilmezni kadri yok.’

(127) *Duşmannın kulgeni, sırrını bilgeni.* (KTA:556)

‘Düşmanın güleni, sırrını bileni.’

c. Zarf-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözleri

- Zarf-fiilli girişik cümle yapısındaki atasözlerinde, zarf-fiil olarak genellikle -(I)p, -A/-y -DıkçaA, -GAnCA, -GAndA, -GAn(I)ñAn, -keç, -mAyInCA, -DI(ı) mI vb. ekli zarf-fiilli yapılar⁷

⁷ Kırım-Tatar yazı dilinde kullanılan -GİNÇE, -mEzdEn, -(y)ErEk zarf-fiil biçimleriyle incelediğimiz atasözlerinde karşılaşılmamıştır (krş. Berta 1998: 313, Doerfer 1959:386, Jankowski 1992:237-248, Savran 2003:98, Yüksel 2007:862-464).

kullanılır. Temel cümlecğin zarf-tümleci işlevi gören bu yapılar, aslında zarf-fiil öbeği yapısındadır.

- -(I)p ekli zarf-fiil cümlecği (128-129.) örneklerde temel cümleinin oluşum biçimini, tarzını gösteren zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

(128) *Ölümden qaçıp qurtulalmazsın.* (KTA:1016)

‘Ölümden kaçıp kurtulamazsın.’

(129) *Boyuna qarap urba piç.* (KTA:430)

‘Boyuna bakıp urba biç.’

- -(I)p ekli zarf-fiil cümlecği (130.) örnekte, yan cümlecği temel cümlecğe “ve” anlamıyla bağlamaktadır. Şeklen temel cümlecğe bağlı olan yan cümlecik, anlamca bağımsızdır.

(130) *Avadaki turnağa aldanıp, elindeki torgaynı qaçırma.* (KTA:227)

‘Havadaki turnaya aldanıp (aldanma ve) elindeki tarla kuşunu kaçırma.’

- İkili olarak kullanılan -A/-y ekli zarf-fiil cümlecikleri (131-133.) örneklerde temel cümleinin oluşum biçimini, tarzını gösteren zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

(131) *Bala yıqıla yıqıla óser.* (KTA:286)

‘Çocuk düşe düşe büyür.’

(132) *Tama tama gól olur, aqa aqa sel olur.* (KTA:1187)

‘Damlaya damlaya göl olur, aka aka sel olur.’

(133) *Soray soray istanbul tapılğan.*⁸(KTA:1136)

‘Sora sora İstanbul bulunur.’

- (134-135.) örneklerde, -mAy ekli zarf-fiil cümlecği, zarf-fiilli yan cümle gerçekleşmediği takdirde, temel cümle eyleminin de gerçekleşmeyeceğini göstermektedir:

(134) *Asıl quşnuñ balası aldına qoymay aş yemez.* (KTA:167)

‘Asil kuşun yavrusu önüne konulmadan yem yemez.’

(135) *Amamğa kirgen terlemey çıqmaz.* (KTA:116)

‘Hamama giren terlemeden çıkmaz.’

- -DikçA ekli zarf-fiil cümlecği, (136.) örnekte temel cümlecğin yan tümceye koşut olarak gerçekleştiğini göstermektedir:

(136) *Ayaqlar yürdikçe qollar işsiz qalmaz.* (KTA:234)

‘Ayaklar yürüdükçe, eller işsiz kalmaz.’

- -GAnce ekli zarf-fiil cümlecği, (137.) örnekte temel cümlecik eyleminin yan cümle eylemine tercih edildiğini göstermektedir:

(137) *Adın çıqqance, canın çıqsın.* (KTA:29)

‘Adın çıkacağına, canın çıksın.’

⁸ Kırbaç (2012)’ta sehven *tanılğan* biçiminde yazılmıştır.

- -*GAnce* ekli zarf-fiil cümlecığı, (138.-139.) örneklerde temel cümlecığın zamanca sınırını göstermektedir:

(138) *Aqıllı oylanğance tentek işini bitirir.* (KTA:72)

‘Akıllı düşünene kadar aptal işini bitirir.’

(139) *Baynuñ keyfi kelgence, carlının canı çıkar.* (KTA:346)

‘Zeyginin keyfi gelene kadar, fakirin canı çıkar.’

- -*GAndA* ekli zarf-fiil cümlecığı, (140.-142.) örneklerde temel cümlecığın gerçekleşme zamanını göstermektedir:

(140) *Aqay olmağanda horazğa da Sûlayman Paşa degenler.* (KTA:53)

‘Erkek olmadığı zaman, horoza da Süleyman Paşa demişler.’

(141) *Aqılın olğanda eteğini cıy.* (KTA:67)

‘Aklın olduğunda eteğini topla.’

(142) *Bacanaq bacanaqñı kórgenge qolı qaşınır.* (KTA:263)

‘Bacanak bacanağı gördüğünde eli kaşınır.’

- -*GAn(In)nAn* ekli zarf-fiil cümlecığı, (143.) örnekte temel cümlecığın zamanını göstermektedir. -*GAn* sıfat-fiil eki ile -*nAn* (<*ilen*>) vasıta eki arasına giren iyelik eki zarf-fiilli yardımcı cümlelerin öznesini belirtmektedir:

(143) *Alma kórgeniñnen úzúp alma.* (KTA:104)

‘Elma gördüğünde kesip alma.’

- Sadece *e-*‘imek’ fiiline gelebilen -*keç* zarf-fiil eki ile kurulan yan cümlecik, (144.) örnekte temel cümlecığın zamanını göstermektedir:

(144) *Babañ sağ ekeç, dost tap, atıñ sağ ekeç, yol tap.* (KTA:258)

‘Baban sağ iken, dost bul, atın sağ iken yol bul.’

- (145.) örnekte, -*mAyIncA* ekli zarf-fiil cümlecığı, temel cümlecığın zamanını göstermektedir:

(145) *Qazanmayınca qazan qaynamaz.* (KTA:850)

‘Kazanmayınca kazan kaynamaz.’

- -*DI(η) mI* ekli zarf-fiil cümlecığı, (146.) örnekte temel cümlecığın şartını göstermektedir:

(146) *Óz qoluñnen qoymadıñ mI, toqunma.* (KTA:1038)

‘Kendi elinle koymadıysan, dokunma.’

- -*GAn* sıfat-fiil ekine *soñ* ya da *içúnedatlarınıngelmesiyle* oluşan -*GAn soñ* (147.-148), -*GAniçún* (149.) yapıları ile -*mAz evel* (150.) ekli yapılar, zarf-fiil cümlecikleri kurarlar ve bunlar, temel cümlecığın zarf tümleci olarak görev yaparlar:

(147) *Ana baba qadrını balañ olğan soñ bilersin.* (KTA:118)

‘Ana baba kadrini çocuğun olduktan sonra bilirsin.’

(148) *Baş ketken soñ, saç içún ağlamazlar.* (KTA:317)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4 Spring 2013

‘Baş gittikten sonra saç için ağlamazlar.’

(149) *Bir sürüngenin için atnın başını kesmezler.* (KTA:392)

‘Bir kez süründüğü için atın başını kesmezler.’

(150) *Qolunnen başlamaz evel, başınnen óyla.* (KTA:904)

‘Elinle başlamadan önce başınla düşün.’

III. KARMAŞIK CÜMLE YAPISINDAKİ ATASÖZLERİ

• Karmaşık cümleler, çoğunlukla, yapısındaki cümlelerden biri ya da her ikisi, girişik cümle, şartlı birleşik cümle ya da iç içe birleşik cümle yapısında olan iki ya da daha fazla temel cümleden oluşan sıralı cümle, seyrek olarak da bir basit cümleyle, yapısında bir iç içe birleşik cümle bulunan bir şartlı birleşik cümleden oluşan sıralı bir cümle biçimindedirler.

• Karmaşık cümleyi kuran her iki temel cümlecik de, (151.-155.) örneklerde görüldüğü gibi, girişik cümle biçiminde olabilir:

(151) *Adamaqnen mal bitmez, aq saqlasın bergenden.* (KTA:22)

‘Adamakla mal bitmez, hak saklasın verenden.’

(152) *Aldıña baqıp kir de, artıña baqıp çıq.* (KTA:95)

‘Önüne bakıp gir de ardına bakıp çık.’

(153) *Aşa qarnıñ toyğance, çalış terge batqance.* (KTA:173)

‘Karnın doyuncaya dek yemek ye, tere batana kadar çalış.’

(154) *Bergen betke baqar, bermegen qayda baqar?* (KTA:356)

‘Veren yüze bakar, vermeyen nereye bakar?’

(155) *Yürgen yoldan tapar, oturğan qaydan tapar?* (KTA:1494)

‘Yürüyen yoldan bulur, oturan nereden bulur?’

• Karmaşık cümle, (156.–157.) örnekte olduğu gibi, bir basit cümleyle, bir şartlı birleşik cümleden meydana gelen sıralı cümle biçiminde de olabilmektedir:

(156) *Ağa qardaş talaşır, atqa mınse yaraşır.* (KTA:32)

‘Ağabey kardeş dalaşır, ata binince barışır⁹.’

(157) *Bodenenin evi yoq, qayda barsa sıyı yoq.* (KTA:411)

‘Bildircının evi yok, nereye gitse itibarı yok.’¹⁰

• Karmaşık cümle, (158.-162.) örneklerde olduğu gibi, iki ya da fazla şartlı birleşik cümleden meydana gelen sıralı cümle biçiminde de olabilmektedir:

(158) *Açıdırsan arsız olur, açıqtırsañ hırsız olur.* (KTA:13)

‘Açtırsan arsız olur, acıktırsañ hırsız olur.’

⁹Kırbaç bu atasözünü yanlış aktarmıştır: Ağabey kardeş dalaşır, ata binse, yaraşır’. *Yaraş-* fiiline ‘barışmak’ anlamı verilmelidir. Krş. Uygurca *Yurt itliri talişar, böre kelse yarişar.* (UXMT1:364) ‘Evin köpekleri (birbiriyle) dalaşır, kurt görse (birbiriyle) barışır.’

¹⁰Kırbaç Türkçeye yanlış aktarmıştır: Serçenin evi yok, nereye gitse ziyafeti yok. (35)

(159) *Aqça alsañ sayıp al, apay alsañ sevip al.* (KTA:56)

‘Para alsan sayıp al, eş alsan sevip al.’

(160) *İşke çağırsan barmaz, aşqa çağırsan qalmaz.* (KTA:758)

‘İşe çağırsan varmaz, aşça çağırsan kalmaz.’

(161) *Aqquş kórsen atıp al, búlbúl kórsen satıp al.* (KTA:86)

‘Kuğu görsen avlayıp al, bülbül görsen satın al.’¹¹

(162) *Zorğa qalsañ aqlama, dóğúşseñ saçını acıma, sevsen elden qaçırma.* (KTA:1520)

‘Zorda kalsan aqlama, döğüşsen saçına acıma, seversen elden kaçırma.’

• Karmaşık cümle, (163.) örnekte olduğu gibi, bir şartlı birleşik cümleyle bir girişik cümle biçiminde olan sıralı cümleden meydana gelebilir:

(163) *Ağlasa anam ağlar, qalğanı yalan ağlar.* (KTA:45)

‘Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.’

• Karmaşık cümle, (164.-165) örneklerde olduğu gibi, şart cümlecighinden sonra gelen ve temel cümlecighi girişik cümle biçiminde olan bir şartlı birleşik cümleden meydana gelebilir:

(164) *Bırevge quyu qazsañ, boyuña ölçep qaz.* (KTA:399)

‘Başkasına kuyu kazsan, boyuna göre kaz.’

(165) *Adamnı sınaycaq olsañ, bir aytqan sózine, bir de yapqan işine baq.* (KTA:25)

‘Adamı deneyecek olsan, bir söylediği sözüne, bir de yaptığı işine bak.’

• Karmaşık cümle, (166.-167) örneklerde olduğu gibi, şart cümlecighi ve temel cümlecighi girişik cümle(ler)den meydana gelen bir şartlı birleşik cümle biçiminde de olabilmektedir:

(166) *Yaş ekende ne saçañ, qartayganda onu orarsıñ.* (KTA:1427)

‘Gençken ne saçarsan, yaşlandığında onu biçersin.’

(167) *Anañnı arqana yüklep üç kere kabegge alıp barsañ da borcını ódep olamazsıñ.* (KTA:138)

‘Ananı sırtına yükleyip üç kez Kâbe’ye götürsen de borcunu ödemiş olmazsın.’

• Karmaşık cümle, (168.) örnekte olduğu gibi, birinci cümlesi emir kipinde, ikinci cümlesi ise yardımcı cümlecighi bir şart cümlesi olan, temel cümlecighi ise, nesnesini bir iç cümlelerin oluşturduğu iç içe birleşik cümleden meydana gelen bir şartlı birleşik cümleden oluşan sıralı cümle biçiminde de olabilmektedir:

(168) *Dostuna atıñnı berme, berseñ terlettıñ deme.* (KTA:553)

‘Dostuna atını verme, versen terlettin, deme.’

¹¹ Kırbaç Türkçeye yanlış aktarmıştır: Kuğu görsen atıp al, bülbül görsen satın al. (35)

SONUÇ

- Kırım-Tatar atasözlerinin cümle bilgisi itibarıyla ele alındığı bu makalede, 23 tanesi (1-23) basit, 127 tanesi (23-150) birleşik, 18 tanesi (151-168) ise karmaşık cümle yapısında olmak üzere toplam 168 atasözü ele alınmış ve bunların çok değişik yapılardan oluştuğu ortaya konulmuştur.
- Basit cümle yapısındaki atasözlerinin (1-23), genellikle, kurallı, yani yüklemi sonda olan bildirme cümlesi olduğu ve yüklemi isim kökenli olanlarda (12-20) ise *-Dir* bildirme ekinin bazen kullanılmadığı (14-16) saptanmıştır.
- Birleşik cümle yapısındaki Kırım-Tatar atasözlerinin, sıralı cümle (24-61), şartlı birleşik cümle (62-83), iç içe birleşik cümle (84-96) ya da girişik cümle (97-150) yapısında olduğu görülmüştür.
- Sıralı cümle (24-61) yapısına sahip çok sayıda Kırım-Tatar atasözünün bulunduğu ve bunların farklı kip ekleriyle çekimlenmiş, çoğunlukla, teklik 3. kişi biçiminde olduğu saptanmıştır. Sıralı cümlelerin çoğunun kurallı (24-29), az sayıda bazı sıralı cümle yapısındaki atasözlerinin (38-43) de devrik yapıda olduğu görülmüştür. Sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin yüklemeleri aynıysa, bunlardan birinin yüklemine (30-35) genellikle düştüğü görülmüştür. Sıralı cümle yüklemelerinin bazen emir kipinde (44-45) çekimli olduğu da ortaya çıkmıştır. Ölçünlü Kırım-Tatar Türkçesinde sıkça kullanılan bağlaçlı sıralı cümle tipi ile az sayıda atasözünde (54-61) karşılaşılmıştır.
- Şartlı birleşik cümle (62-83) yapısına sahip atasözlerinin, genellikle kurallı (62-77), seyrek olarak ise devrik (78) cümle biçiminde olduğu; şart cümlecığının, çoğunlukla, temel cümlecığın zarf tümleci (62-65) olarak kullanıldığı, az sayıdaki bazı atasözlerinde ise, temel cümlecığın öznesi (69-71), nesnesi (72), yer tamlayıcısı (74-75), yüklem ismi (76-77) ya da yetersiz şart cümlecığı (66-68) olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir.
- İç içe birleşik cümle (84-96) yapısındaki Kırım-Tatar atasözlerinin, çoğunlukla, *de*-fiilinin bitimli biçimi (84-89), *degen* sıfat-fiilli (91) veya *dep* zarf-fiilli biçimleri (92-94) ile kurulduğu ve bu yapılarda, iç cümleciklerin *de*- fiilli cümlecığın nesnesi olduğu görülmüştür.
- İncelenen Kırım-Tatar atasözlerinde *ki*'li birleşik cümle türünün kullanılmadığı tespit edilmiştir.
- Girişik cümle yapısındaki (97-150) Kırım-Tatar atasözlerinin, bitimsiz fiil biçimleri olan, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerle teşkil edildiği, isim-fiilli cümleciklerin (97-106), temel cümlecığın bir ögesi olarak kullanıldığı; sıfat-fiilli cümleciklerinse (107-127), genellikle temel cümlecığın bir ögesinin niteleyicisi (107-112) ya da onun bir ögesi olarak (113-124) kullanıldığı, zarf-fiilli cümleciklerin de (128-150), temel cümlecığın zarf tümleci olarak görev yaptığı belirlenmiştir.
- Karmaşık cümle yapısına sahip atasözlerinin (151-168) ise, genellikle, iki girişik cümleden (151-155), bir basit cümle ile bir şartlı birleşik cümleden (156-157), iki şartlı birleşik cümleden (158-162) ya da bir basit cümleyle bir iç içe birleşik cümle içeren bir şartlı birleşik cümleden (168) oluşan sıralı cümle yapısında olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

BERTA, Arpat (1998). "West Kipchak Languages", **The Turkic Languages**, (edit.: JOHANSON, Lars-CSATÓ, Éva Á.), London: Routledge, s. 301-317.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

- BODROGLİGETİ, András J. E. (2003). **An Academic Reference Grammar of Modern Literary UzbekII**. Los Angeles: Lincom.
- DOERFER, Gerhard (1959). “Das Krimtatarische”, **Philologia Turcicae Fundamenta** (Edit: DENY Jean vd.). Wiesbaden: Steiner, s.369-390.
- GARKAVETS, Aleksandr Nikolayeviç ve USEİNOV, Seyran Memetoviç (2002). **Krımsko-Tatarsko Rusko Ukrainskiy Slovar’**. Simferepol’: Sonat.
- İMER, Kâmile, KOCAMAN, Ahmet ve ÖZSOY, A. Sumru (2011). **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İMİN, Exmet (red.) (2006) **Uygur Xelk Maqal-Temsilliri** 1-2, Ürümçi: Şincan Xelq Neşriyatı. (UXMT)
- JANKOWSKI, Henryk (1992). **Gramatyka Języka Krymskotatarskiego**. Poznan: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- JOHANSON, Lars (1998). “History of Turkic”, **The Turkic Languages**, (edit.: Johanson, Lars ve Csató, Éva Á.), London: Routledge, s. 81-125.
- KAVİTSKAYA, Darya (2010). **Crimean Tatar**. Muenchen: LINCOM.
- KIRBAÇ, Selçuk (2012). **Kırım-Tatar Atasözleri**. İstanbul: Doğu Kitabevi. (KTA)
- ÖZKAN, Mustafa ve SEVİNÇLİ, Veysi (2008). **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, İstanbul: 3F yayınevi.
- SAVRAN, Hülya (2003). **Kırım-Tatar Türkçesi**. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Yayınları.
- SEVORTYAN, Ervand Vladimiroviç (1966). “Kırım-Tatarskiy Yazık”, **Yazıkı Narodov SSSR, 2, Tyurkskie yazıkı**, (edit. Baskakov, N.A.), Moskva: Nauka, s. 234-259.
- ŞAVK, Ülkü Çelik (2002). “Kırım-Tatarcası Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri”, **Türkoloji Dergisi** **15/1**, s. 75-138.
- TEKİN, Talat ve ÖLMEZ, Mehmet (2003). **Türk Dilleri. Giriş**, İstanbul: Yıldız.
- YÜKSEL, Zühâl (2005). **Kırım-Tatar Türkçesi Grameri**. Ankara:Semih Eğitim Kültür Yayınları.
- YÜKSEL, Zühâl (2007). “Kırım-Tatar Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri** (edit.: Ercilasun, Ahmet B.). Ankara: Akçağ, s.811-882.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/4Spring 2013

